

*Den betraktades som en halvmesyra.
Men när lagen med den byråkratiska beteckningen
SFS 1994:1219 tog plats i lagboken
förändrades Sverige för alltid.
Till det bättre.*

JURISTERNAS TYSTA REVOLUTION

Av **Mårten Schultz**

Docent i civilrätt vid Stockholms universitet och
bloggare på martenschultz.wordpress.com

Illustration av Allyson Greene

TTRYCKET äganderätt har inte mer betydelse än en papegojas pladder”, sade den svenske rättsvetenskapsmannen och socialdemokratiska riksdagsledamoten Vilhelm Lundstedt på 1920-talet. Han fångar i det berömda uttalandet in den traditionella svenska inställningen till rättighetstanken.

Men medan det politiska etablissemanget bevakade rättighetsaspekter i grundlagsutredningen och FRA-lagskompromisser i kammaren skedde en tyst rättighetsrevolution i domstolarna. Den inträffade dock i den del av juridiken som politiken sällan uppmärksammar.

DET BÖRJADE MED Lundgren. Han hade varit finanschef på ett IT-bolag som gick i konkurs 1989. I samband med konkursen började konkursförvaltaren misstänka att Lundgren hade begått brott. Allvarliga brott. Lundgren anmäldes till polisen.

Så långt inget konstigt. Men här börjar utvecklingen som kulminerade i en av de senaste decenniernas viktigaste rättsprocesser – och som är helt okänd för allmänheten. Under lång tid var Lundgren, som det brukar heta, föremål för rättsväsendets intresse, men han fälldes aldrig för något. Det dröjde nästan ett decennium innan Lundgren fick svart på vitt att han inte skulle dömas för något brott. Under denna tid var

han en paria på arbetsmarknaden med de personliga konsekvenser det innebär.

Efter att ha blivit rentvådd gick Lundgren till domstol. I tio år hade hans liv varit en plåga, på grund av rättsväsendets långsamma handläggning. Alla har rätt till en rättvis rättegång, och inom rimlig tid, menade Lundgren. En sådan rätt skyddas i Europakonventionens artikel 6. Tio år är inte rimlig tid. För det ville Lundgren få upprättelse, närmare bestämt skadestånd. Pengar, alltså – och erkännande.

Högsta domstolen gav honom rätt.

Historien om Lundgren slutar där. Men inte historien om den tysta revolutionen i svenskt rättsväsende. År 2005 slog således Högsta domstolen fast att kränkningar av individers mänskliga rättigheter, så som de skyddas i Europakonventionen, är förenade med rättsliga konsekvenser även i svensk rätt. Kort sagt: de betyder något och är inte meningslöst pladder. Oavsett vad annan svensk lag säger.

Lundgren-domen är inget annat än startpunkten för en rättighetsrevolution i svensk rättskultur. För en växande grupp av rättighetsaktivister var domen naturlig.

– Det följer av rena förnuftsresonemang.

Orden är Clarence Crafoords, chefsjurist på Centrum för rättvisa, en organisation som ägnar sig åt att företräda enskilda som anser att deras rättigheter kränkts.

– En möjlighet att få gottgörelse redan i nationell

domstol var en nödvändig utveckling, säger Crafoord och framhåller att Europadomstolen i Strasbourg inte längre är ett reellt alternativ för alla de klagande som upplever att deras rättigheter kränkts av staten.

MEN LÅT OSS backa bandet en aning. Utvecklingen är nämligen inte alls självklar, även om Clarence Crafoord redan i sitt examensarbete på juristlinjen argumenterade för att låta den nationella skadeståndsrätten ta över det viktigaste ansvaret för rättighetsskyddet. (Svenska domstolar lyssnade; Crafoords uppsats är en av väldigt få juris kandidatuppsatser som citerats av Högsta domstolen. Jag brukar själv framhålla hans arbete som målbilden för mina egna uppsatsstudenter – ”om ni inte citeras av Högsta domstolen har ni misslyckats”.)

Till att börja med är rättigheter en fundamental beståndsdel av en liberal rättsstat. Rättigheter är individens juridiska instrument mot majoritetens övergrepp. Genom rättsligt erkända rättigheter ges individen ett konkret verktyg för att förhindra intrång i hennes skyddade sfär, även om intrånget

”År 2005 slog således Högsta domstolen fast att kränkningar av individers mänskliga rättigheter, så som de skyddas i Europakonventionen, är förenade med rättsliga konsekvenser även i svensk rätt.”

är sanktionerat av staten. Det är individens trumf-kort. Det är möjligheten för den enskilda medborgaren att få en gren av den offentliga maktapparaten – domstolarna – att skydda henne mot en annan del av den offentliga maktapparaten – staten, regeringen, myndigheterna.

Men rättighetstänkandet har stretat i motvind i det senaste seklets svenska rättspolitiska klimat. Motståndet har varit teoretiskt motiverat och politiskt sanktionerat. Den teoretiska kritiken innebar att tallet om rättigheter var pladder som inte kunde användas för seriösa samtal.

DET POLITISKA MOTSTÅNDET hänger samman med den svaga maktindelningstraditionen i svensk politik. Rättighetstanken ger makt till individen – en tanke som har uppfattats som närmast subversiv i tider av socialstatsambitioner och distributiva rättvisideal. Rättighetstanken förutsätter också starka domstolar, som är beredda att skydda medborgare även mot parlamentets makt. Svenska domare har traditionellt fostrats i att vara lojala mot lagstiftaren (läs: politikerna), inte minst genom att många domare varit verksamma som tjänstemän vid olika departement.

Som en effekt har rättighetsterminologin varit en främmande fågel i de svenska domstolarna. Konsekvensen av ett rättighetsskydd är nämligen att de facto acceptera den offentliga maktens begränsningar, även där den utövas i lagstiftningens form.

Alltså har det varit svårt för enskilda människor att få upprättelse när deras rättigheter har kränkts. Vem går emot staten när riksdag, regering och domstolar alla står på samma sida? Den svensk som hölls fångslad utan domstolsprövning under längre tid, eller som fick sin egendom konfiskerad utan kompensation, eller som av myndigheter be-

skars möjligheter att utöva sitt yrke utan motivering, fick pröva en annan väg – att vända sig till Europadomstolen i Strasbourg.

Det har också svenskarna gjort. I massor. Längre dominerade svenska medborgare klagomålsstatistiken i Europadomstolen. Den på sin tid kände taxichauffören Pudas – han som sov i en låda på Sergels torg för att demonstrera mot ett indraget taxi-tillstånd – trängdes i den europeiska klagomålsstatistiken med svenska krögare och fiskare som ansåg att svenska staten hade kränkt deras äganderätt. För varje fällande dom i Strasbourg underminerades Sverige som rättsstat.

I BÖRJAN AV 1990-talet förändrades emellertid spelreglerna. Sverige gick med i EG. Regelsystem modifierades, nya lagar infördes. Bland annat SFS 1994:1219, som gjorde Europakonventionen till svensk lag. Det ansågs i sig inte vara så dramatiskt när det skedde. Europakonventionen fick status som en normal lag, inte som en konstitutionell författning, eller grundlag. ”En halvmesyr”, karakteriserade Sveriges

”För den individ som vill klaga på en lag betyder det inte så mycket om det är i civilrätten eller den offentliga rätten som de rättsliga instrumenten tas upp.”

främste europarättsexpert Ulf Bernitz inkorporeringen. Men kring millennieskiftet kom konventionen att sjunka in i juristernas medvetande. Den svenska rättskulturen förändrades.

Det var inte så oväntat att det var i skadeståndsrätten som rättighetsrevolutionen skulle inträffa. Skadeståndsrätten har alltid varit något av en liberal anomali i socialstaten – i skadeståndsrätten har fokus alltid legat på individers rätt att kräva ut ansvar av andra individer (eller företag).

Ett viktigt undantag finns, nämligen personskadorna. Det är det här som brukar kallas för den svenska modellen, en aspekt av den sociala ingenjörskonsten som gick på export under 1960- och 1970-talen. När det svenska

samhället arrangerade sitt personskadeskydd – en av de formativa aspekterna av skapandet av socialstaten – genomfördes omfattande reformer. Dessa innebar i praktiken att delar av civilrätten kom att träda åt sidan och ersättas med offentligrättsliga lösningar: Problemet med skador var samhällets, inte individens. När någon skadades i trafiken, på arbetsplatsen eller i vården skulle hon inte behöva hoppas ha blivit överkörd av en person med tjock plånbok för att kunna kräva ersättning för sin rehabilitering eller sina kostnader. Samhället såg till att det fanns säkra ersättningslösningar som skyddade offret. Det mest grundläggande skyddet fanns i socialförsäkringen. Räkningen för sjukhusvistelsen skickades aldrig hem till trafikolycksoffret utan stannade hos skattebetalarna.

NÄR SVENSKA POLITIKER har kämpat emot att domstolarna skall få makten att underkänna en lag genom att hävda att den strider mot grundlagen eller annan lag har det alltid varit de offentligrättsliga aspekterna som stått i förgrunden: Grundlagens regler och frågan om en konstitutionell domstol. Det är också där de flesta politiska kommentatorer har ställt in sin radar. Och det är dessa aspekter som grundlagsutredningens arbete, som blev klart strax före jul, har handlat om. Någon författningsdomstol blir det inte, men principiellt viktigt är utredningens ställningstagande att svenska domstolar ska få större makt att överpröva lagstiftarens bedömningar.

Men för det praktiska rättskyddet, för den individ som

vill klaga på en lag, betyder det inte så mycket om det är i civilrätten eller den offentliga rätten som de rättsliga instrumenten tas upp: Det viktiga är att det finns några instrument över huvud taget. Och det är alltså genom civilrätten som rättighetsrevolutionen har ägt rum.

– Utvecklingen måste ses i ljuset av Östeuropas frigörelse och det faktum att betydligt fler länder hamnade i det europakonventionsrättsliga systemet, säger Clarence Crafoord.

Europadomstolens arbetsbörda har blivit enormt mycket större genom östutvidgningen. Det europarättsliga systemet kommer att implodera om inte även de nationella domstolarna börjar döma enligt konventionen.

I skadeståndsrätten fanns grogrunden för ett fungerande rättighetskydd. De förlegade teoretiska argumenten mot rättighetsargumentationen började så småningom att brytas ned. Dessutom har vi en ny generation av politiker. Det politiska motståndet mot Europakonventionen har därmed i stort försvunnit. Synen på mänskliga rättigheter av negativt slag – rättigheter som kan förhindra tvång och intrång men som inte kan användas för att få något – som reella, skyddsvärda intressen är i dag inte något som skiljer seriösa partier åt.

Thomas Bodström, justitieminister i den förra socialdemokratiska regeringen, framhåller att det inte finns någon diskussion alls om att Sverige borde frånträda kon-

ventionen eller distanseras från den.

– Det vore politiskt självmord.

I NYANSERNA FINNS det förstås fortfarande skillnader mellan partierna. Det märks i de känsliga integritetsskyddsfrågorna, där det finns potentiella konflikter mellan tryckfrihetsförordningen och Europakonventionen som säkert skulle ha fått tidigare generationers konventionsskeptiska socialdemokrater att energiskt försvara den svenska inställningen. Så låter det även från Thomas Bodström:

– Utgångspunkten måste vara att svensk lagstiftning är förenlig med konventionen.

Så är det förstas. Men i framtiden kommer vi att ställas inför situationen att till exempel meddelarfriheten står i strid med Europakonventionens integritetsskydd. Och i en sådan situation blir frågan om vi kommer att acceptera att den svenska grundlagen de facto får vika för Europakonventionen.

– Ja, Europakonventionen har förstas företräde även i en sådan situation, konstaterar Bodström. I viss mån var det sådana aspekter som aktualiserades redan i Åke Green-målet.

FRAMTIDEN

Högsta domstolen har beviljat prövningstillstånd i ett mål rörande kommuners ansvar för kränkningar av konventionen.

Högsta domstolen har hitintills intagit ställningen att Europakonventionen enbart medför rättigheter gentemot staten i svensk skadeståndsrätt. Detta brukar uttryckas som att Europakonventionen inte tillmäts en vertikal effekt.

Viktiga frågor som framtidens domstolar kommer att få behandla rör förhållandet mellan Europakonventionens integritetsskydd och svensk grundlag (tryckfrihetsförordningen) och frågan om företag under konventionen kan kräva skydd för sin ära, sitt varumärke.

Den de facto-maktindelning som Europakonventionen i kombination med den klassiska skadeståndsrätten innefattar har alltså inte stött på just något politiskt motstånd. Det är förvånande i ljuset av den tradition av skepsis mot maktindelning som präglat svensk rätt. Men civilrätten är förstas inte lika hotfull som en konstitutionsdomstol. Eller känd.

Faktum är att efter Lundgren-domen så var det som att Högsta domstolen bestämt sig för att det var lika bra att vädra ur alla garderoberna på en gång. Under en period refererade Högsta domstolen till konventionen i alla sina skadeståndsmål – och de var många, skadeståndsrätten har varit ett dominerande tema i Högsta domstolens civilrättspraxis – och därmed etablerades snabbt det nya paradigmet. Till och med fallet med mannen som hängde sig i häktet efter att kriminalvården slarvat med att ta ifrån honom livremmen sågs som en rättighetsfråga – fallet berörde ju rätten till liv!

Här är vi nu. Grundläggande mänskliga rättigheter är en del av den praktiska svenska rätten, förenade med konkreta rättsliga sanktioner. Europakonventionen skisserar basen. De regler som skrivits av riksdagen eller formulerats av prejudikatsinstanserna kan ge en ytstruktur och fylla ut bilden, men de förminskar inte basen. Den är här för att stanna. En rättighetsrevolution har inträffat i det tysta, medan uppmärksamheten riktades åt andra håll. Allt inom ramen av några år. ☞

”I framtiden kommer vi att ställas inför situationen att till exempel meddelarfriheten står i strid med Europakonventionens integritetsskydd.”

